

Position, Role, and Challenges of Non-Governmental Organizations in Supporting Public Rights

✉ **Hossein Khazaei** / MA in Supervision and Inspection Management, University of Judicial Sciences and Administrative Services. hosseinkhazaei1481@gmail.com

Seyyed Mohammad Mahdi Ghamami / Assistant Professor at the Faculty of Law, Imam Sadiq University.

Received: 2024/09/17 - Accepted: 2025/01/08

ghamamy@isu.ac.ir

Abstract

NGOs, as one of the main pillars of civil society, strive to transfer problems threatening public rights to the governing body by creating a closer connection between the people and the government. Public rights are equivalent to public commons and pertain to public rights and interests. Among the most important examples of public rights in which NGOs can play an effective role are environmental rights, natural resources, public health and sanitation, enjoining good and forbidding wrong, citizenship rights, and public security. Furthermore, internal institutions within the Judiciary that protect public interests have also paid special attention to the position and role of NGOs in the mentioned examples and have dedicated articles of their relevant laws to the role of NGOs. In this regard, NGOs face both general and specific challenges; therefore, it is necessary for the governing body, in addition to resolving the specific challenges of NGOs, to take steps by enacting comprehensive and independent laws to address general challenges in order to achieve maximum public participation and increase the role-taking of the people in advancing the country's superior objectives and supporting public rights. The research method in this article is descriptive-analytical.

Keywords: non-governmental organizations, public rights, environment, natural resources, Administrative Justice Court, General Inspection Organization

نوع مقاله: پژوهشی

جایگاه، نقش و چالش‌های سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از حقوق عامه

hosseinkhazaei1481@gmail.com

حسین خزایی / کارشناس ارشد مدیریت نظارت و بازرسی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری

ghamamy@isu.ac.ir

سیدمحمد مهدی غمامی / استادیار دانشکده حقوق دانشگاه امام صادق

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۷ - پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۹

چکیده

سمن‌ها به‌عنوان یکی از ارکان اصلی جامعه مدنی می‌کوشند تا با ایجاد ارتباط نزدیک‌تر میان مردم و دولت، مشکلاتی که حقوق عامه را تهدید می‌کند را به بخش حاکمیت منتقل کنند. حقوق عامه معادل مشترکات عمومی و ناظر به حقوق و منافع عمومی می‌باشد. از مهم‌ترین مصادیق حقوق عامه که سمن‌ها می‌توانند در آنها نقش مؤثری را ایفا کنند، می‌توان به حقوق زیست‌محیطی، منابع طبیعی، بهداشت و سلامت عمومی، امر به معروف و نهی از منکر، حقوق شهروندی و امنیت عمومی اشاره کرد. همچنین در نهادهای درونی قوه قضائیه که حافظ منافع عمومی هستند نیز به جایگاه و نقش سمن‌ها در مصادیق مذکور توجه ویژه شده است و موادی از قوانین مربوط به خود را به نقش سمن‌ها اختصاص داده‌اند. در این راستا، سمن‌ها با چالش‌هایی اعم از عام و خاص مواجه می‌باشند؛ بنابراین لازم است حاکمیت علاوه بر رفع چالش‌های اختصاصی سمن‌ها، برای تحقق مشارکت حداکثری و افزایش نقش‌پذیری آحاد مردم در پیش بردن هدف‌های برتر کشور و حمایت از حقوق عامه، با تصویب قوانینی جامع و مستقل در راستای رفع چالش‌های عام گام بردارد. روش تحقیق در این مقاله توصیفی تحلیلی است.

کلیدواژه‌ها: سازمان‌های مردم‌نهاد، حقوق عامه، محیط‌زیست، منابع طبیعی، دیوان عدالت اداری، سازمان بازرسی کل کشور.

مقدمه

سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن) به سازمان‌هایی گفته می‌شود که بخشی از ساختارهای دولتی نیستند و به‌عنوان یک ساختار واسط میان مردم و قوای حاکم فعالیت می‌کنند. عواملی مانند اهمیت روزافزون حقوق بشر و نقش جامعه مدنی در بهبود کیفیت زندگی و وضعیت انسان‌ها و همچنین تغییر نگاه حقوق بین‌الملل به جایگاه انسانی، در نهایت منجر به تشکیل سازمان‌های مردم‌نهاد در سرتاسر جهان شده است. با بهره‌مندی از نیروی انسانی داوطلب و کمک‌های مردمی داخلی و بین‌المللی، می‌توانند اهداف را با هزینه‌ای بسیار پایین‌تر دنبال کرده و محقق سازند. از سوی دیگر، از آنجایی که شکل‌گیری این نهادها به‌صورت خودجوش بوده و بر پایه اعتقادات اعضای آن صورت می‌گیرد، طبیعی است که به اصول و عقاید خود پایبندتر و متعهدتر باشند. اهداف خیرخواهانه و بشردوستانه سازمان‌های مردم‌نهاد باعث می‌شود که اعتماد عمومی به سمت آنها جلب شده و اهداف آنها با درصد موفقیت بیشتری دنبال شوند.

امروزه بر نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از حقوق عامه تأکید فراوانی می‌شود. در این راستا طی یک دهه اخیر قوانینی که تدوین یا اصلاح شده‌اند، در متن خود وظایفی را برای این سازمان‌ها پیش‌بینی کرده‌اند که انجام این وظایف نقش مثبتی در خصوص حمایت از حقوق عامه خواهند داشت. عمده وظایف مشترک که در قوانین متعددی از جمله قوانین مربوط به نهادهای حافظ حقوق عامه در قوه قضائیه مانند قوانین ناظر بر دادگاه‌ها و محاکم عمومی، قانون دیوان عدالت اداری و قانون تشکیل سازمان بازرسی و آیین‌نامه اجرایی آن بر عهده این سازمان‌ها گذاشته شده است، مصداق‌های بارز حقوق عامه از جمله حقوق زیست‌محیطی، منابع طبیعی، بهداشت و سلامت عمومی، امر به معروف و نهی از منکر، حقوق شهروندی و امنیت عمومی می‌باشند. البته ناگفته نماند که حقوق عامه مصادیق زیادی دارد و بسیاری از نیازهای مردم را دربر می‌گیرد، اما در این پژوهش به مهم‌ترین آنها که به‌صورت مشترک در قوانین زیادی از آنها نام برده شده و به آنها اشاره شده است پرداخته می‌شود، و نقش سازمان‌های مردم‌نهاد مورد بررسی قرار می‌گیرد. این سازمان‌ها برای ایفای وظایف خود با چالش‌هایی اعم از اختصاصی و عام (مشترک) روبه‌رو می‌باشند. اختصاصی از این نظر که به‌عنوان مثال در راستای حفظ محیط‌زیست به‌عنوان حقوق عامه، سمن‌های زیست‌محیطی در این حیطة با چه چالش‌هایی مواجه می‌باشند؛ همان‌طور که سمن‌های مربوط به منابع طبیعی، سلامت و بهداشت عمومی، امر به معروف و نهی از منکر، حقوق شهروندی و امنیت عمومی به چالش‌هایی دچار می‌باشند. چالش‌های عام نیز چالش‌هایی هستند که سازمان‌های مردم‌نهاد به‌صورت جمعی با آن مواجه می‌باشند و اثرگذاری آنها را به‌صورت کلی و فراگیر محدود می‌کند؛ مانند عدم وجود قانونی مستقل و مدون که به سازمان‌های مردم‌نهاد مربوط باشد و سیاست‌ها و سازوکارهای آنان را به‌صورت عام‌الشمول برشمارد.

در مورد سازمان‌های مردم‌نهاد تحقیقی که بتواند به‌صورت جامع نقش آنها را در حمایت از حقوق عامه ذکر کند، صورت نگرفته و عمده پژوهش‌های صورت گرفته به‌صورت جزئی و محدود، نقش آنها را در مؤلفه‌های فرعی حقوق عامه نشان داده‌اند. تمایز این پژوهش از سایر پژوهش‌ها، بررسی نقش، جایگاه و چالش‌های سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از حقوق عامه و ارائه راهکار برای رفع آنها می‌باشد. این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و روش علمی - توصیفی ابتدا به معرفی سازمان‌های مردم‌نهاد و جایگاه حقوقی آنان پرداخته؛ سپس به مفهوم حقوق عامه و نقش سمن‌ها در مصادیق مهم حقوق عامه و چالش‌های مختص به آنان و نقش سمن‌ها در نهادهای حافظ حقوق عامه و در نهایت به چالش‌های عام سمن‌ها و ارائه راهکار برای رفع آنان پرداخته است.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. سازمان‌های مردم‌نهاد

سازمان‌های مردم‌نهاد (Non-governmental Organization) به سازمان‌هایی گفته می‌شود که با وساطت مردم برای برطرف‌سازی یک مشکل و مانع جمعی به وجود می‌آیند. در اوایل دهه ۸۰ واژه سازمان‌های مردم‌نهاد که به اختصار «سمن» خوانده می‌شود از طرف فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی جایگزین واژه سازمان غیردولتی شد. آیین‌نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی مصوب ۱۳۸۴، این سازمان‌ها را این‌چنین تعریف می‌کند:

سازمان غیردولتی به تشکل‌هایی اطلاق می‌شود که توسط گروهی از اشخاص حقیقی یا حقوقی غیرحکومتی به‌صورت داوطلبانه با رعایت مقررات مربوطه تأسیس شده و دارای اهداف غیرانتفاعی و غیرسیاسی است. موضوع فعالیت سازمان مشتمل بر یکی از موارد علمی، فرهنگی، اجتماعی، ورزشی، هنری، نیکوکاری و امور خیریه، بشردوستانه، امور زنان، آسیب‌دیدگان اجتماعی، حمایتی، بهداشت و درمان، توان‌بخشی، محیط‌زیست، عمران و آبادانی و نظایر آن، یا مجموعه‌ای از آنهاست

۱-۲. حقوق عامه

حقوق عامه از ترکیب دو واژه حقوق و عامه تشکیل شده است. عامه در لغت عموم مردم معنا شده و به همه، همگان افاده می‌گردد. در فرهنگ لغت عمید، عامه اسمی عربی دانسته شده که با مفهوم مقابل آن یعنی خاصه تعریف شده است. در فرهنگ واژگان مترادف و متضاد نیز با بیان مفهوم متضاد عامه با تعبیر خاصه، معنای مترادف «عامه» همگان، همه، توده، خلق و عموم است. بنابراین لفظ عامه به کسانی اطلاق می‌شود که به‌صورت جمعی و همگانی در قلمرو حاکمیتی کشوری زندگی می‌کنند؛ حتی اگر دارای تابعیت نباشند، اما از حیث انسان بودن و بر وفق تعاریف حقوق بشری، تکالیف و حق و حقوقی برای آنها وجود دارد (خزایی، ۱۴۰۰، ص ۱۸).

«احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع» از جمله وظایف ذکرشده قوه قضائیه در بند دوم اصل ۱۵۶ قانون اساسی می‌باشد. در صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری

اسلامی ایران بحث خاصی در خصوص مفهوم حقوق عامه و به‌طور کلی بند ۲ اصل ۱۵۶ قانون اساسی صورت نگرفته است. در قوانین و مقررات داخلی نیز پس از حدود ۴ دهه از ورود این مفهوم به نظام حقوقی ایران، همچنان تعریف روشنی از آن به عمل نیامده است (غمامی و پاک‌نژاد، ۱۴۰۰، ص ۵۸). فقها حقوق عامه را مجموعه حقوقی می‌دانند که خداوند تعالی برای همهٔ انسان‌ها در جامعه در نظر گرفته و باید از طریق قواعد فقهی تضمین شود (غمامی، ۱۳۹۷، ص ۷۵-۷۶). به این ترتیب حقوق عامه مجموعه حقوق و آزادی‌های مشروع منبعت از موازین اسلامی و الزامات قانونی است که دولت طبق اصل سوم نسبت به آنها متعهد است و قوه قضائیه نیز ملزم به احیای آن و برخورد با ناقضان آن می‌باشد (غمامی، ۱۳۹۷، ص ۷۷). دکتر جعفری لنگرودی حقوق عامه را معادل مشترکات عمومی و ناظر به حقوق و منافع عمومی دانسته‌اند که ما بین افراد مختلف مشترک است (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲، ص ۳۱۱). برخی دیگر حقوق عامه را حق جامعه بر نظم عمومی و امنیت شهروندان خویش دانسته‌اند (دادیار، ۱۳۹۰، ص ۱۱۳). از نگاهی دیگر حقوق عامه اعم است از حقوق اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، دفاعی، اقتصادی و قضایی که مصداق اتم و اکمل آن در حقوق اساسی نمود یافته است (نقره‌کار، ۱۳۸۸، ص ۲۳). مطابق مادهٔ یک دستورالعمل نظارت و پیگیری حقوق عامه مصوب ۱۳۹۷ ریاست قوه قضائیه، حقوق عامه بدین شکل تعریف شده است:

حقوقی است که در قانون اساسی، قوانین موضوعه و یا سایر مقررات لازم‌الاجرا ثابت است و عدم اجرا و نقض آن، نوع افراد یک جامعهٔ مفروض مانند افراد یک شهر، منطقه، محله و صنف را در معرض آسیب یا خطر قرار می‌دهد یا موجب فوت منفعت یا تضرر یا سلب امتیاز آنان می‌شود، از قبیل آزادی‌های مشروع، حقوق زیست‌محیطی، بهداشت و سلامت عمومی، فرهنگ عمومی و میراث فرهنگی، انفال، اموال عمومی و استانداردهای اجباری.

۲. جایگاه سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از حقوق عامه

برابر اصل ۲۶ قانون اساسی، قانون‌گذار به دو نکته اشاره دارد که می‌تواند به‌طور مستقیم با شکل‌گیری سازمان‌های مردم‌نهاد مرتبط باشد: نخست اصل آزادی اجتماعات؛ دوم اصل مشارکت آزادانهٔ افراد در این اجتماعات. همچنین در اصل ۳ قانون اساسی در بند ۸ آن مقرر می‌دارد: «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است همهٔ امکانات خود را برای مشارکت عامهٔ مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش به کار برد». سازوکارهای این مشارکت با توجه به شرایط می‌تواند شکل‌های مختلفی به خود بگیرد که از مصادیق آن می‌تواند تشکیل گروه‌ها و اجتماعات مختلف با اهداف مشخص در قالب سازمان‌های مردم‌نهاد باشد که به نوعی بدنهٔ جامعه متصل به هرم مدیریتی کشور خواهد شد و ماحصل آن وجود جامعه‌ای پویا، منسجم و برخوردار از روحیهٔ همبستگی و اتحاد خواهد بود. در خصوص قوانین عادی می‌توان به قانون تجارت مصوب سال ۱۳۳۱ و آیین‌نامهٔ

ثبت تشکیلات و مؤسسات غیرتجاری مصوب سال ۱۳۳۷ اشاره کرد که در واقع ابتدایی‌ترین قوانین و مقررات در به رسمیت شناختن سازمان‌های مردم‌نهاد محسوب می‌شوند؛ همچنین قوانین متعدد دیگری که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به مشارکت مردمی و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد اشاره دارند عبارت‌اند از: قانون فعالیت احزاب، جمعیت‌ها و گروه‌های سیاسی مصوب سال ۱۳۹۵ و آیین‌نامه اجرایی آن، آیین‌نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد مصوب سال ۱۳۸۴، قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰، قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۹۳ و آیین‌نامه اجرایی آن مصوب ۱۳۹۸، قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴ و قانون دیوان عدالت اداری با اصلاحات و الحاقات مصوب ۱۴۰۲؛ همچنین یکی از اسناد مهم در این خصوص، آیین‌نامه تشکیل‌های مردم‌نهاد مصوب سال ۱۳۹۵ هیئت وزیران است که در حال حاضر نیز بر تأسیس این سازمان‌ها حاکم می‌باشد، اما متنی هم با عنوان پیش‌نویس «قانون تشکلهای اجتماعی» در ۵ فصل و ۷۲ ماده توسط دفتر مطالعات اجتماعی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در راستای نهادمند شدن بخش مردمی تدوین شده است که تا کنون کلیات آن به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است. بنابراین شکل‌گیری سازمان‌های مردم‌نهاد به‌صورت رسمی و طبق تعاریف بین‌المللی در ایران سابقه‌ای طولانی ندارد و این سازمان‌ها از سال ۱۳۸۴ در قالب آیین‌نامه شروع به فعالیت کردند (موزنی و فقیه‌عبداللهی، ۱۴۰۱، ص ۱۸۴-۱۸۵).

۱-۲. نقش سمن‌ها در مصادیق مهم حقوق عامه

سازمان‌های مردم‌نهاد به‌عنوان نهادهای غیردولتی و غیرانتفاعی، در ترویج و حمایت از حقوق عامه نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند. این سازمان‌ها با هدف بهبود کیفیت زندگی مردم و ارتقای عدالت اجتماعی فعالیت می‌کنند. از نقش‌های کلیدی سازمان‌های مردم‌نهاد در مصادیق مهم حقوق عامه می‌توان به آگاهی‌بخشی و آموزش سازمان‌های مردم‌نهاد که با برگزاری کارگاه‌ها، سمینارها و برنامه‌های آموزشی شهروندان را از حقوق خود آگاه می‌کنند نام برد. این آگاهی می‌تواند به شهروندان کمک کند تا از حقوق خود دفاع کنند و در برابر نقض آنها ایستادگی کنند. به‌عنوان مثال، سازمان‌های فعال در حوزه حقوق زنان می‌توانند اطلاعاتی درباره حقوق قانونی زنان و روش‌های مقابله با خشونت‌های خانگی ارائه دهند؛ همچنین این سازمان‌ها می‌توانند به افراد آسیب‌دیده از نقض حقوق عامه، مشاوره حقوقی ارائه دهند و در برخی موارد نماینده آنها در دادگاه‌ها باشند. این حمایت قانونی می‌تواند شامل مواردی مانند حقوق کارگران، حقوق اقلیت‌ها و حقوق کودکان و... باشد. سازمان‌های مردم‌نهاد با نظارت بر عملکرد دولت‌ها و نهادهای عمومی می‌توانند با گزارش‌دهی به نهادهای بین‌المللی و رسانه‌ها، نقض‌های حقوق بشر را افشا کنند و فشارهایی برای اصلاحات ایجاد کنند. سازمان‌های مردم‌نهاد با

ارائه خدمات اجتماعی در زمینه‌هایی مانند بهداشت، آموزش و رفاه اجتماعی می‌توانند به بهبود کیفیت زندگی افراد و تأمین حقوق اجتماعی آنها کمک کنند؛ همچنین می‌توانند به ترویج سیاست‌های زیست‌محیطی و جلوگیری از تخریب منابع طبیعی بپردازند. بنابراین سازمان‌های مردم‌نهاد با فعالیت‌های متنوع خود در حوزه‌های مختلف، نقش حیاتی در ترویج، حمایت و حفظ حقوق عامه ایفا می‌کنند. آنها با آگاهی‌بخشی، حمایت قانونی، نظارت بر عملکرد دولت، ارائه خدمات اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست، به تحقق عدالت اجتماعی کمک می‌کنند. این سازمان‌ها نه تنها به بهبود شرایط زندگی افراد کمک می‌کنند، بلکه باعث تقویت دموکراسی و مسئولیت‌پذیری دولت‌ها نیز می‌شوند. گستره فعالیت سمن‌ها مصادیق فراوانی را دربر می‌گیرد که در ادامه به مهم‌ترین آنها و چالش‌هایی که با آن روبه‌رو هستند پرداخته می‌شود.

۲-۲. نقش سمن‌ها در نهادهای حافظ حقوق عامه (نهادهای درونی قوه قضائیه)

بر اساس بند دوم اصل ۱۵۶ قانون اساسی، احیای حقوق عامه از وظایف قوه قضائیه می‌باشد و در این راستا قوه قضائیه نیز دارای زیرمجموعه‌هایی از جمله دادگاه‌های دادگستری، سازمان بازرسی کل کشور و دیوان عدالت اداری می‌باشد. این نهادها در مقررات خود برای پیشبرد وظایف‌شان نقش سازمان‌های مردم‌نهاد را مورد توجه قرار داده‌اند؛ از این‌رو ورود تخصصی سازمان‌های مردم‌نهاد به موضوعات مربوط به حقوق عامه باعث می‌شود تا چنانچه به‌خوبی از آنها بهره‌گیری شود، اقدامات مؤثری در احیای حقوق عامه صورت پذیرد.

۲-۲-۱. سازمان بازرسی کل کشور

امروزه با تکامل یافتن نهادها و گسترش فناوری‌های نوین، ماهیت نظارت تغییر یافته است و نظارت‌هایی از جمله نظارت همگانی و عمومی، نظارت الکترونیک و نظارت سازمان‌های مردم‌نهاد رواج یافته است. روند رو به گسترش واگذاری امور حکومت به مردم باعث رشد سازمان‌های مردم‌نهاد و در نتیجه تأثیر گسترده آنها در امر نظارت شده است. سمن‌ها در هر جامعه‌ای شاخص توسعه جامعه مدنی تلقی می‌شوند و وجود آنها از نظر کمی و کیفی، گرایش حکومت را نسبت به جامعه مدنی نشان می‌دهد؛ همچنین سمن‌ها باعث کاهش تصدی دولت و نهادهای اصلی نظارتی کشور و واگذاری امور به مردم و در نهایت تمرکززدایی می‌شود (صفرخانی، ۱۳۸۸، ص ۶۴).

ماده ۱۱ قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۹۳ بیان می‌دارد: «سازمان می‌تواند برای انجام وظایف محوله با بهره‌گیری از توان تشکلهای غیردولتی و مردم‌نهاد و اشخاص واجد شرایط در بخش‌های علمی، تخصصی، صنفی و مردمی اقدام نماید». در اجرای این بند ماده ۵۵ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان تصریح کرده است که: «سازمان می‌تواند از ظرفیت‌های تشکلهای غیردولتی و مردم‌نهاد و اشخاص واجد شرایط، در حدود اختیارات قانونی به‌صورت کسب اخبار و اطلاعات، گزارش آسیب‌شناسی و موضوع‌یابی استفاده

کند». استفاده از سازمان‌های مردم‌نهاد جهت امر نظارت علاوه بر افتخاری بودن هزینه کمی نیز دربر می‌گیرد؛ از طرفی سازمان‌های مردم‌نهاد از نظر نیروی انسانی دارای قابلیت‌های بالایی هستند و می‌توانند کمبود بازرسان در جهت نظارت و بازرسی را به‌صورت همکاری رفع کنند؛ همچنین افراد حاضر در این سازمان‌ها برآمده از دل مردم هستند و کم‌وبیش در زندگی شخصی خود دچار ظلم و تعدی و فساد از ناحیه دستگاه‌ها و سازمان‌ها شده‌اند. سمن‌ها از برخی محدودیت‌هایی که بازرسان سازمان دچار آن می‌باشند، خارج هستند. از دیگر کاربردهای این سازمان‌ها، کمک به آموزش عمومی و بالا بردن سطح آگاهی‌های آنان در زمینه شناخت فساد و نحوه پیشگیری از آن و در صورت وقوع فساد چگونگی گزارش آن به مراجع ذی‌ربط می‌باشد (خزایی، ۱۴۰۰، ص ۷۱). در تحقیقات صورت‌گرفته دستگاه‌های نظارتی حاکمیتی با همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد در رتبه اول رتبه‌بندی دستگاه‌ها در امر پیشگیری از فساد قرار دارند (قاضیانی و میرزاده، ۱۳۹۳، ص ۱۰۶).

۲-۲-۲. دادگاه‌ها و محاکم عمومی

از سازمان‌های مردم‌نهاد، ابتدا در قانون برنامه سوم توسعه نام برده شد که در آن تمام نقش‌های جامعه مدنی و نمود مشارکت مدنی در پیشگیری از وقوع جرم برای سازمان‌ها تدوین گردید. در یک دهه اخیر با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری حوزه فعالیت این سازمان‌ها از کنشی و پیشگیری به واکنشی وسعت پیدا کرده است (قربانیان و هراتیان نژادی، ۱۳۸۶، ص ۳۰). سمن‌ها در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری، امکان اعلام جرم نسبت به جرائم ارتكابی در زمینه‌های عمومی و حقوق شهروندی را پیدا کردند. از این جهت به آن دسته از سازمان‌های مردم‌نهاد که تلاش برای تحقق عدالت دارند، «دوست دادگاه» هم گفته می‌شود (غمامی و پاک‌نژاد، ۱۴۰۰، ص ۵۸)، و در ادامه در دعاوی اداری با همان سیاق به سمن‌ها اجازه ورود داده شد.

سازمان‌های مردم‌نهاد مطابق ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و بند پ ماده ۳۸ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۶ می‌توانند علاوه بر اعلام جرم در دادرسی نیز شرکت کنند. قانون‌گذار تلاش کرده است سازمان‌های مردم‌نهادی که حیطة فعالیت آنها در زمینه حمایت از محیط‌زیست، زنان، اطفال و نوجوانان، اشخاص دارای ناتوانی جسمی، ذهنی و بیماری، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، سلامت و بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، بتوانند در این موضوعات اعلام جرم کنند. این امر فارغ از آنکه منافی در موضوعی داشته باشد به‌صرف موضوع فعالیت می‌تواند آغازگر فرایند اعلام جرم در امور کیفری باشند. بنابراین اگر سازمان مردم‌نهادی مطابق آیین‌نامه تشکیل سازمان‌های مردم‌نهاد مصوب ۱۳۹۵ تشکیل شده باشد، می‌تواند در زمینه‌های بالا اعلام جرم کند و مراجع قضایی مکلف هستند تحقیقات در موضوع را آغاز کنند.

ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری در حمایت از اجتماع و حقوق عامه تصویب شده است. به عبارتی دامنه

مشمولان ماده مذکور علاوه بر اشخاص حقیقی خصوصی، اشخاص حقیقی و حقوقی عمومی را نیز دربر می‌گیرد. نظارت بر رفتار قدرت عمومی در حوزه‌هایی مثل بهداشت عمومی، محیط‌زیست، منابع طبیعی و حقوق شهروندی نیز می‌تواند موضوع اعلام جرم سازمان‌های مردم‌نهاد باشد. بدین‌رویی که تنها اشخاص خصوصی نیستند که علیه بهداشت عمومی یا محیط‌زیست اقدامی مجرمانه انجام می‌دهند. بنابراین سازمان‌های مردم‌نهاد علاوه بر اعلام جرم از اشخاص خصوصی در موضوعات مذکور می‌توانند از اشخاص عمومی نیز در موضوعات بالا اعلام جرم کنند و مراجع قضایی صالح مطابق ماده یادشده تحقیقات لازم را آغاز می‌کنند (پولادی، ۱۴۰۱، ص ۲).

۲-۲-۳. دیوان عدالت اداری

بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی در جلوگیری از اجرای مصوبات مخالف قانون و امکان طرح شکایت از تصمیمات نهادهای عمومی و درخواست ابطال مقررات خلاف قانون از دیگر روش‌های مورد استفاده در امر حفظ و احیای حقوق عامه است. در نظام حقوقی ایران به موجب اصل ۱۷۰ قانون اساسی، قضات دادگاه‌ها مکلف‌اند از اجرای تصویب‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌های دولتی که مخالف با قوانین و مقررات اسلامی یا خارج از حدود اختیارات قوه مجریه است، خودداری کنند و هرکس می‌تواند ابطال این‌گونه مقررات را از دیوان عدالت اداری تقاضا کند. در سند تحول قضایی فراهم‌سازی امکان اعلام جرم نهادهای مردمی با افزودن مصادیق شناسایی‌شده به مصادیق مجاز برای اعلام جرم توسط نهادهای مردمی با اصلاح قوانین و مقررات مرتبط و توسعه سامانه گزارش‌دهی مردمی بر عهده دیوان عدالت گذاشته شده است (لسانی و مشهدی، ۱۳۹۷، ص ۱۴۳)؛ از این‌رو با توجه به اصل مزبور و تأکید سند تحول قضایی، در قانون دیوان عدالت اداری به‌عنوان یک دستگاه نظارتی در جهت صیانت از حقوق عامه بر نقش و کارکرد سازمان‌های مردم‌نهاد تأکید شده است. بر اساس تبصره ۲ ماده ۱۷ قانون دیوان عدالت اداری (با اصلاحات و الحاقات مصوب ۱۴۰۲)، سازمان‌های مردم‌نهادی که موضوع فعالیت آنها طبق اساسنامه مربوط در زمینه حمایت از حقوق عامه از قبیل امر به معروف و نهی از منکر و موضوعات محیط‌زیستی، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می‌توانند در خصوص موضوعات تخصصی مرتبط با فعالیت خود، نسبت به غیرقانونی بودن تصمیمات و اقدامات یا خودداری از انجام وظیفه مقامات و مراجع موضوع ماده ۱۰ این قانون که متضمن تبیین حقوق عمومی است در دیوان طرح شکایت کنند و حق تجدیدنظرخواهی دارند. با وجود این امتیازهای طلایی، سمن‌ها دو مزیت دیگر همانند مراجع نظارتی (سازمان بازرسی، دادستانی کل، دیوان محاسبات) را ندارند؛ یعنی از پرداخت هزینه دادرسی معاف نیستند و ضمناً به دعوی مطروحه خارج از نوبت رسیدگی نمی‌شود (غمامی، ۱۴۰۲، ص ۳۳-۳۴).

در راستای بهره‌گیری هرچه بیشتر از ظرفیت نظارتی سمن‌ها، لازم است امکان اعلام گزارش اشخاص

نسبت به غیرقانونی بودن تصمیمات و اقدامات یا خودداری از انجام وظایف دستگاه‌های موضوع قانون دیوان عدالت اداری در موضوعات حقوق عامه با حفظ محرمانگی هویت فراهم شود و ضمن تأمین امنیت مادی و معنوی سمن‌ها، نظام انگیزشی متناسب برای گزارشگران با اصلاح قوانین و مقررات مرتبط طراحی شود. آموزش عمومی سمن‌ها و تعیین حدود مداخله برای گزارش‌دهی از جمله سایر اقداماتی است که می‌تواند در تحقق این هدف راهگشا باشد (مرندي، ۱۴۰۰، ص ۲۳۸).

۳. چالش‌ها و راهکارهای سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت حقوق عامه

سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از حقوق عامه با چالش‌هایی روبه‌رو هستند که به دو دسته عام و خاص تقسیم می‌شوند که با پرداختن به این چالش‌ها، در ضمن آنها راهکارهایی نیز برای برون‌رفت از این چالش‌ها ارائه می‌شود

۳-۱. چالش‌ها و راهکارهای عام سمن‌ها در حمایت از حقوق عامه

یکی از موانع و محدودیت‌های بزرگ برای سازمان‌های مردم‌نهاد در نظام حقوقی ایران، عدم وجود قانونی مستقل بوده است. می‌توان اولین مقررۀ صریحی که به سمن‌ها ارتباط دارد را ماده ۵۸۴ قانون تجارت محسوب کرد. این ماده به مؤسسات و تشکیلات دارای مقاصد غیرتجارتی اشاره کرده و ماده ۵۸۵ نیز شروط ثبت مؤسسات و تشکیلات مذکور را به نظام‌نامه وزارت عدلیه واگذار کرده است.

علاوه بر عدم وجود قانونی مدون که از مهم‌ترین چالش‌های موجود برای سمن‌ها می‌باشد، چالش‌های دیگری نیز وجود دارند؛ از جمله فرایند سخت‌گیرانه و طولیل ثبت و تأسیس، نظارت سخت‌گیرانه بر برخی مراجع در بررسی اظهارنامه‌ها و صلاحیت‌ها، موازی کاری و تداخل قانونی در ثبت سازمان‌های غیردولتی، عدم وجود مکانیزم‌های مثبت و مؤثر شفافیت و گزارش‌دهی، بی‌توجهی به عملکرد واقعی سمن‌ها به‌عنوان نهاد‌های مدنی در اقدامات جمعی و تصمیم‌گیری‌ها، ضعف ساختاری و حقوقی سمن‌ها در مسیر حمایت از حقوق عامه و نظارت تأثیرگذار بر دولت، محدودیت و ممنوعیت فعالیت سازمان‌های غیردولتی خارجی، عدم وجود روش‌های آسان جهت استفاده سازمان‌ها از رسانه‌ها، نشریات و تجمعات، نبود فضای رقابتی در میان تشکل‌های غیردولتی برای ارتقای سطح فعالیت‌ها و ارائه خدمات آنان، نداشتن بانک اطلاعاتی کارآمد از همه تشکل‌ها در یک محل مشخص، دسترسی کم و ناچیز به دانش‌های تخصصی مورد نیاز خود، ضعف در تأمین منابع مالی، عدم اطلاع صحیح مردم از فعالیت سمن‌ها و افزایش بی‌رویه و بدون ضابطه ایجاد این سازمان‌ها توسط مراکز متعدد که ارتباطی با حقوق عامه، منفعت و خدمت عمومی ندارند.

از دیگر چالش‌های مهم وجود مقرراتی در قالب آیین‌نامه به‌جای قانون تصویب‌شده توسط مجلس به‌عنوان پایه حقوقی سمن‌هاست که همین امر چالش‌های مختلفی را به وجود آورده است. در حال حاضر مبنا و پایه

حقوقی سازمان‌های مردم‌نهاد، مقررهای در قالب آیین‌نامه می‌باشد. ناگفته نماند که برای تصویب قانون در سال ۱۳۸۷ در قالب ارائه‌ی طرحی در مجلس اقدام شد که به سبب ظهور مشکلات و اعتراضات گسترده (به دلیل ضعف ماهوی و شکلی) از دستور کار خارج گردید.

سمن‌ها در دو دهه‌ی اخیر از رشد و پیشرفت قابل توجهی برخوردار بوده و نظر به اهمیت مهیاسازی بستر لازم برای مشارکت فراگیر و عامه‌ی مردم و سایر گروه‌های اجتماعی در توسعه‌ی پایدار کشور و همچنین با وجود قوانین متعدد ناظر بر فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه‌های فعالیت، ثبت، نظارت و...، و نیز عدم پاسخ‌گویی کافی قوانین و مقررات به مسائل و نیازهای سازمان‌های مردم‌نهاد به خصوص در مورد امور مالی و حقوق و تکالیف آنها در جامعه از یک سو و از سویی دیگر، مراکز متعدد تصمیم‌گیری و برخورد و رفتار سلیقه‌ای با سمن‌ها و نیز پیچیدگی در روابط بین سمن‌ها و دیگر بخش‌های جامعه (بخش خصوصی و دولت)، رسمیت یافتن نقش و کارایی سازمان‌های غیردولتی در پروژه‌ی تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در جامعه، بحث تجهیز منابع برای سمن‌ها در جامعه و موانع پیش روی آن، وجود ابهام در روابط بین سمن‌ها و جامعه‌ی بین‌المللی، عدم تضمین شفافیت و پاسخ‌گویی سمن‌ها به گروه‌هایی که ذی‌نفع هستند، خدشه‌دار شدن حوزه‌ی سیاسی سازمان‌های غیردولتی و مرزهای هویتی آن، مهیا ساختن زمینه‌ی قانونی لازم برای تأمین آزادی‌های بنیادی آحاد مردم برای سهولت در تأسیس، لزوم تدوین و تصویب قانون جامع و مستقل در خصوص سازمان‌های مردم‌نهاد را می‌طلبد.

البته چنین قانونی می‌بایست دارای نقاط قوت متعددی باشد؛ از جمله جامع باشد و همه‌ی موضوعات را دربر گرفته و حقوق و جایگاه مناسبی را برای سمن‌ها در نظر گیرد. نهادهای حکومتی می‌بایست در حوزه‌ی قانون‌گذاری و اجرا، با وضع قانونی عادی و صدور دستورالعمل‌های مناسب و نیز با توجه به ظرفیت‌های قانون اساسی، شرایط مطلوبی را برای فعالیت و تقویت سمن‌ها مهیا سازند تا فرصت بیشتری برای افزایش توانمندی‌های نظام سیاسی و توسعه‌ی یافتگی ایجاد شود. به‌طور کلی کثرت قواعد ناظر بر فعالیت سمن‌ها و خلأ قانونی جامع و مستقل، کافی نبودن مقررات فعلی و مراکز تصمیم‌گیری متعدد، عدم نظارت و پاسخ‌گویی، لازمه‌ی تصویب قانونی جامع در فراهم ساختن بستر لازم برای شکل‌گیری مشارکت حداکثری مردم و بالا بردن نقش‌پذیری آحاد ملت در پیش بردن اهداف عالی کشور برای صیانت از حقوق عامه مؤثر و مفید می‌باشد.

۲-۳. چالش‌ها و راهکارهای خاص سمن‌ها در حمایت حقوق عامه

با توجه به چارچوب حقوقی سازمان‌های مردم‌نهاد و اشاره به کارکرد آن در قوانین مختلف در راستای صیانت از حقوق عامه، می‌توان نتیجه گرفت که سمن‌ها در بسیاری از مصادیق حقوق عمومی کاربرد دارند که به‌طور کلی نقش آنها در محیط‌زیست، امر به معروف و نهی از منکر، حق بر بهداشت و سلامت، حقوق شهروندی، منابع

طبیعی و امنیت عمومی پررنگ‌تر می‌باشد؛ هرچند که با کمبود و کاستی‌هایی نیز مواجه می‌باشند که در ادامه مورد بررسی قرار گرفته و راهکارهایی نیز در راستای رفع این چالش‌ها ارائه می‌شود.

۱-۲-۳. امر به معروف و نهی از منکر

مطابق اصل ۸ قانون اساسی، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای همگانی می‌باشد؛ بنابراین اموری مانند مفاسد اقتصادی و مالی، مفاسد سیاسی، حیف و میل بیت‌المال، تجمل‌گرایی و... مشمول امر و نهی مردم خواهد بود که می‌تواند در قالب مشارکت مردم در سازمان‌های مردم‌نهاد و انجمن‌ها تجلی یابد (مودنی و عبدالهی، ۱۴۰۱، ص ۱۸۴) به موجب ماده ۳ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر، مردم از حق دعوت به خیر، نصیحت، ارشاد در مورد عملکرد دولت برخوردارند و در چارچوب شرع و قوانین می‌توانند نسبت به مقامات، مسئولان، مدیران و کارکنان تمامی اجزای حاکمیت و قوای سه‌گانه اعم از وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، مؤسسات، شرکت‌های دولتی، مؤسسات و نهادهای عمومی غیردولتی، نهادهای انقلاب اسلامی، نیروهای مسلح و کلیه دستگاه‌هایی که شمول قوانین و مقررات عمومی نسبت به آنها مستلزم ذکر یا تصریح نام است، امر به معروف و نهی از منکر کنند. بنابراین در یک جامعه اسلامی، احساس تکلیف شرعی انگیزه مضاعفی ایجاد می‌کند تا شهروندان سهم خود را در سرکوب جرم و مجرم (حسینی، ۱۳۸۳، ص ۲۲۱) و استیفای حقوق و آزادی‌ها ایفا کنند و سمن‌ها در انجام این تکلیف شرعی از ظرفیت بالایی برخوردارند و قوه قضائیه باید در راستای تشکیل سمن‌هایی برای اجرای اصل ۳ قانون اساسی تلاش کند. ماده ۱۴ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴ در همین زمینه مقرر می‌دارد: «سازمان‌های مردم‌نهادی که اساسنامه آنها در زمینه امر به معروف و نهی از منکر به ثبت رسیده می‌توانند مطابق ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری و تبصره‌های آن اقدام کنند». استفاده از ظرفیت مذکور در ماده ۳۲ دستورالعمل نحوه مشارکت و تعامل نهادهای مردمی با قوه قضائیه مورد تأکید قرار گرفته است و نهادهای مذکور از حق اعلام جرم و شرکت در فرایند دادرسی با رعایت الزامات مندرج در دستورالعمل اخیرالذکر برخوردار شده‌اند.

علی‌رغم وجود قوانین و مقررات فوق‌الذکر از زمان تصویب قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر، تا کنون هیچ سمن تخصصی امر به معروف و نهی از منکر در وزارت کشور به ثبت نرسیده است. صدور مجوز برای امر به معروف و نهی از منکر نافی حق شرعی همگانی نیست، و این به دلیل سازوکار پیچیده و سخت در اعطای مجوز به سازمان‌های مردم‌نهاد در وزارت کشور است. مسئله دیگری که در رابطه با حق اعلام جرم و شرکت در فرایند دادرسی سمن‌های تخصصی امر به معروف مطرح است، آن است که با توجه به اهمیت این فریضه شرعی و تشویق عموم افراد جامعه به انجام این مهم در راستای حمایت از حقوق عامه، ضرورت

حمایت و اختصاص شعب ویژه امر به معروف و نهی از منکر در دادگاه‌ها به این‌گونه پرونده‌ها با توجه به اهمیت آن است. در این زمینه اختصاص وکیل رایگان به سمن‌هایی که به‌عنوان شاکی طرح دعوا می‌کنند نیز نقش مؤثری در تعامل دستگاه قضایی با سمن‌های تخصصی امر به معروف خواهد داشت (مردنی، ۱۴۰۰، ص ۲۴۴)

۲-۲-۳. حق بر سلامت و بهداشت

با توجه به اینکه اصول مختلف قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به امر سلامت و بهداشت اشاره دارد (ازجمله بند ۱۲ اصل ۳، اصل ۲۹ و بند ۱ اصل ۴۳)، دستیابی به بالاترین سطح سلامت مستلزم پیش‌شرط‌های زیستی، اقتصادی و منابع مالی و انسانی و اعمال مکانیسم‌های تقنینی قضایی و اجرایی است (بیدار و قاسمی، ۱۳۹۹، ص ۱۳). حق بر سلامت در میان نسل‌های سه‌گانه حقوق بشر در نسل دوم، یعنی حق‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جای می‌گیرد و شهروندان در پرتو مداخله حمایتی دولت‌ها از آنها بهره‌مند می‌شوند (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۵، ص ۴۹)؛ از این‌رو تعهد دولت در این زمینه محدود به منابع و امکانات موجود بوده و امکان ایجاد حق سلامت در حوزه‌های مختلف و برای تمامی اقشار جامعه به‌طور کامل امکان‌پذیر نیست. لذا این امر باعث ایجاد معضل اجتماعی در حوزه بهداشت گردیده و پیدایش معضلات اجتماعی به‌عنوان نقطه آغاز شکل‌گیری و تشکیل سمن‌ها زمینه را برای مشارکت شهروندان در این حوزه فراهم می‌نماید. در گذر زمان دولت‌ها دریافتند که بدون مشارکت بخش مدنی جامعه، تأمین حق‌های رفاهی ازجمله حق بر سلامت امکان‌پذیر نیست و برای بیرون رفتن از این مشکل ایده «حکمرانی خوب» خلق شد. ایده حکمرانی خوب بر این باور است که دولت بازار و جامعه مدنی در کنار هم می‌توانند نواقص را برطرف کنند، خلأها را پر کنند و نارسایی‌ها را پوشش دهند (بیدار و قاسمی، ۱۳۹۹، ص ۱۳). در این میان سازمان‌های مردم‌نهاد یکی از مصادیق جامعه مدنی می‌باشند که زمینه مشارکت مردم را در امور مختلف اجتماعی فراهم می‌کنند و می‌توانند با کمک در امری چون سیاست‌گذاری، اجرا و پیگیری فعالیت‌ها در اداره امور عمومی بهداشت و سلامت نقش داشته باشند (عالی، ۱۳۹۳، ص ۹۰). در عرصه بهداشت و سلامت این سازمان‌ها نقش مهمی در مدیریت، ایجاد و انتشار اطلاعات ایفا می‌نمایند و به‌عنوان همکار فعال دولت به حساب می‌آیند.

محدود بودن منابع، عدم توانایی دولت در تأمین کامل حق بر سلامت و بهداشت و بروز معضلات اجتماعی در این عرصه، ضرورت نقش‌آفرینی مردم در چارچوب سمن‌ها را ایجاد نموده و از سوی دیگر با توجه به اینکه سمن‌ها از بین طبقات مردمی نشئت می‌گیرند و به‌طور کامل به جوامع دسترسی دارند و در ارائه خدمات اجتماعی داوطلبانه عمل می‌کنند، لذا بیشتر مورد اعتماد مردم بوده (محمدی، ۱۳۹۶، ص ۹۰) و در بسیاری از حوزه‌های مربوط به سلامت و بهداشت ازجمله مسائل مربوط به اعتیاد و بیماری‌هایی مانند ایدز، گرایش مردم برای مراجعه

به این نهاد بیشتر بوده و عملکرد موفق تری نیز داشته‌اند. اخیراً تجربه بحران کووید ۱۹ بار دیگر نشان داد که سازمان‌های مردم‌نهاد در صورت تقویت، ساماندهی و به‌کارگیری همدمند، می‌توانند نقش فوق‌العاده مهمی در یاری به مردم و حاکمیت ایفا کنند؛ لذا این ظرفیت باید بیش از پیش جدی گرفته شود (فولادوند، ۱۴۰۰، ص ۱۰). بنابراین سازمان‌های مردم‌نهاد در طیف وسیعی از مسائل حوزه بهداشت و درمان از جمله ارائه خدمات پزشکی دخیل هستند و در بحث پیرامون حقوق بیماران نقش اساسی دارند. عمده مشکلاتی که به‌عنوان مانعی بر سر راه مشارکت سمن‌ها در حوزه بهداشت و سلامت به‌شمار می‌آیند عبارت‌اند از: ۱. نبود فرهنگ مشارکت در میان مردم در جهت فعال‌سازی و تقویت نیروی سمن‌ها؛ ۲. نبود راهکارهای مشخص قانونی در خصوص نحوه فعالیت و استفاده از ظرفیت آنها. لذا در راستای توسعه مشارکت سمن‌ها لازم است این دو مانع با ایجاد فرهنگ مشارکت در میان مردم و پیش‌بینی راهکارهای قانونی مشارکت سمن‌ها رفع گردد.

۳-۲-۳. محیط‌زیست

اولین سازمان مردم‌نهاد محیط‌زیستی در ایران در یزد بود که در ابتدای دهه ۱۳۵۰ فعالیت خود را با هدف تثبیت شن‌های روان و بیابان‌زدایی آغاز کرد. با شکل‌گیری دفتر مشارکت‌های مردمی در سال ۱۳۷۷ و ایجاد انسجام و تعامل بین دفتر و سازمان‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی، این سازمان‌ها عملکرد و فعالیت‌هایی در زمینه‌های مختلف انجام دادند که عبارت‌اند از:

- اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی؛

- برگزاری برنامه‌ها به مناسبت خاص؛

- شرکت در همایش‌ها؛

- همکاری با سازمان‌های مختلف؛

- پاکسازی محیط‌زیست؛

- برگزاری کارگاه آموزشی.

سازمان‌های مردم‌نهاد بیشتر در محورهای گفته‌شده فعالیت داشته‌اند و میزان فعالیت آنها در حد متوسط و روبه بالا بوده است، در سایر فعالیت‌ها نیز با نسبت‌های کمتر فعالیت داشته‌اند (فقیه حبیبی، ۱۴۰۱، ص ۷۵).

پیش از انقلاب اسلامی یک سازمان مردم‌نهاد محیط‌زیستی با عنوان «انجمن حمایت از حیوانات» تأسیس شد، ولی پس از انقلاب منحل گردید. بعد از انقلاب به دلیل رویدادهای مهمی مانند جنگ روند ایجاد سازمان‌های غیردولتی زیست‌محیطی در ایران متوقف شد و این وضع تا حدود سال ۱۳۷۰ ادامه داشت. در اوایل سال ۱۳۷۰ به تدریج چهار الی پنج سازمان غیردولتی زیست‌محیطی در کشور تشکیل

شد و این روند به تدریج شتاب گرفت (حسینوند، ۱۳۹۷، ص ۲۶).

در حال حاضر در کشور حدود ۸۰۰ سمن با موضوع زیست‌محیطی فعالیت دارند که با توجه به چالش‌های وسیع و روزافزون موجود در عرصه‌های طبیعی، این تعداد سازمان مردم‌نهاد کم به نظر می‌آید. سازمان‌های مردم‌نهاد نقش مهمی در توسعه بین‌المللی به‌ویژه در زمینه کمک‌های بشردوستانه، حفاظت محیط‌زیست و کاهش فقر داشته‌اند (فقیه حبیبی، ۱۴۰۱، ص ۷۵).

برای پررنگ شدن نقش سمن‌ها در حفاظت از محیط‌زیست به‌عنوان یکی از مصادیق حقوق عامه، ارزیابی و طرح‌ریزی مجدد برنامه‌های آموزشی سمن‌ها با استفاده از روش‌های نوین آموزشی و ارتباطی در راستای حفاظت از محیط‌زیست الزامی به نظر می‌رسد؛ همچنین تعیین شاخص‌های ارزیابی و تشویقی جهت ارتقای کیفیت آموزش محیط‌زیستی سمن‌ها، بسیار تأثیرگذار است. توانمندسازی سمن‌های محیط‌زیستی از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی با رعایت سه سطح محلی، ملی و بین‌المللی و رتبه‌بندی سمن‌های محیط‌زیستی با بهره‌گیری از معیارهای علمی با هدف حفظ تنوع و بقا این تشکل‌ها و نیز ایجاد مرکز حفظ اسناد و تجربیات کلیه سمن‌های محیط‌زیستی کشور با هدف فراهم نمودن زمینه‌های تعامل بین سمن‌های محیط‌زیستی با تجربه و تازه تأسیس جهت تبادل تجربیات و هماهنگی و ممانعت از دوباره‌کاری‌های زائد، تأثیر مثبتی در حفظ محیط‌زیست و در راستای آن حمایت از حقوق عامه خواهد داشت.

از دیگر موارد می‌توان به برگزاری کارگاه‌های آموزشی ویژه پرسنل سمن‌ها اشاره کرد؛ همچنین واگذاری تعدادی از طرح‌های محیط‌زیستی و اعطای تسهیلات جهت پیشبرد پروژه‌های آموزشی به آنها توسط سازمان حفاظت از محیط‌زیست، دستیابی به محیط‌زیست پایدار را میسر می‌سازد. بر طبق تحقیقات صورت‌گرفته نظارت مستمر بر عملکرد سمن‌ها، جلوگیری از ادامه حضور سمن‌های غیرفعال و ابطال پروانه آنها، تعیین شاخص‌های کیفی جهت بررسی عملکرد آموزشی سمن‌ها از اصول حفظ محیط‌زیست هستند (محمدی و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۴۰۱).

۴-۲-۳. منابع طبیعی

گسترده‌گی عرصه‌های طبیعی و کمبود نیروی انسانی موجب شده است تا سازمان‌های متولی از جمله سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری به‌عنوان متولی اصلی حفاظت از این عرصه‌ها نتوانند به‌خوبی در تمام حوزه‌ها اثرگذاری داشته باشند. در همین راستا سازمان‌های مردم‌نهاد برآمده از دل مردم با هدفی جمعی، خیرخواهانه و عام‌المنفعه می‌توانند نقشی مهم و اساسی را در حفاظت و استفاده اصولی از منابع طبیعی داشته باشند.

یکی از بدیل‌ها برای جلب مشارکت مردم، تأسیس شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه سازمان‌های مردم‌نهاد است. این در حالی است که تشویق مشارکت عمومی در مدیریت منابع طبیعی موجب افزایش نقش سازمان‌های

غیردولتی شده است (Gupta, 2012, p14). سازمان‌های مردم‌نهاد جایگزینی برای بخش دولتی در ارائه خدمات محسوب می‌شوند. این تشکل‌ها بر اساس نیاز و توانایی گروه‌های مختلف و در ارتباط با موضوعات مختلف مربوط به محیط‌زیست و منابع طبیعی و همچنین اجرای برنامه‌های توسعه ایجاد می‌شوند (کاملی و رضایی، ۱۳۹۰، ص ۶۹). برخی نیز معتقدند توسعه فرهنگ حمایت از منابع طبیعی با بهره‌گیری از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد، رویکردی کم‌هزینه و فراگیر است که می‌تواند بستر مناسب برای حفاظت از منابع طبیعی کشور را فراهم آورد (جلالی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۸۶). سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند از طریق حضور در مراکز آموزشی، ارائه سخنرانی در برنامه‌های مختلف، برپایی و برگزاری نمایشگاه و تهیه و توزیع پوستره‌های ترویجی، علاوه بر افزایش آگاهی، به تغییر رفتار افراد با طبیعت و منابع طبیعی کمک کنند (جینان و دیگران، ۲۰۱۲، ص ۹۰۳).

ارائه خدمات به شهروندان در کنار دولت، مشارکت فعال در برنامه‌ها و به چالش کشیدن مدیریت صحیح منابع طبیعی و پاسخ‌گو ساختن سیاست‌ها و برنامه‌ها، به‌عنوان نقش‌های سازمان‌های مردم‌نهاد در جهت حفظ منابع طبیعی و تحقق صیانت از حقوق عامه معرفی شده‌اند. این قبیل سازمان‌های غیردولتی با انتشار اطلاعات و اجرای خدمات عمومی می‌توانند به حمایت و حفاظت از عرصه‌های حفاظت از منابع طبیعی بپردازند (آنهی‌یر، ۲۰۰۷، ص ۸). از مهم‌ترین محدودیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد منابع طبیعی، می‌توان به پراکندگی اعضای این سازمان، عدم تخصص کافی در زمینه‌های مربوط به منابع طبیعی، نبود منابع مالی حمایت‌کننده و همچنین خلأ قانونی اشاره کرد. با این حال، سازمان‌های مردم‌نهاد دارای مزیت‌هایی مانند اقدام داوطلبانه مستقل از دولت، ترویج مشارکت‌های محلی، توانایی دستیابی به جوامع فقیر و مناطق دورافتاده، انجام امور با حداقل هزینه، شناسایی نیازهای محلی، ایجاد منابع محلی و معرفی فنون و مهارت‌های جدید هستند (ساموئل، ۲۰۰۳، ص ۲).

دولت‌ها در دو دهه اخیر توجه ویژه خود را برای استفاده کامل و اصولی از سمن‌ها جلب کرده‌اند؛ زیرا با توجه به مشکلات اقتصادی و اجرایی حفاظت از منابع طبیعی، وجود سمن‌ها به‌طور گسترده در عرصه‌های طبیعی، هزینه کاری و مدیریت سازمان‌های دولتی اجراکننده حفاظت از منابع طبیعی را کاهش می‌دهد (مرادی و حمیدی، ۱۳۹۹، ص ۶).

افزایش مقدار اعتماد دستگاه‌های دولتی به سازمان‌های مردم‌نهاد، رفع مشکلات مالی سازمان‌های مردم‌نهاد با واگذاری برخی پروژه‌ها به آنها و همچنین حمایت قانونی و منطقی از این تشکل‌ها، از عوامل مؤثر در پیشبرد اهداف سمن‌های منابع طبیعی محسوب می‌شوند. با توجه به اینکه سمن‌ها یکی از ابزارهای اساسی نوین برای رشد و توسعه فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی در بیشتر کشورها محسوب می‌شوند (اعتمادی‌نسب و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۲۹۵)، در کشور ما نیز به نقش این سازمان‌ها در حفاظت و مدیریت منابع طبیعی توجه شده است، اما سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در این زمینه، هنوز نتوانسته‌اند جایگاه مناسب را به‌دست آورند و اعتماد سازمان‌هایی مانند ادارات منابع طبیعی و آب‌خیزداری را جلب کنند

۳-۲-۵. حقوق شهروندی

عموماً رویکرد نسبت به سازمان‌های مردم‌نهاد معطوف به فعالیت در حوزه‌های خیریه حمایتی و جمع‌آوری کمک‌های مردمی در راستای کمک به نیازمندان است، و نقش آنها در حوزه آموزش خصوصاً بصیرت‌افزایی و ارتقای آگاهی شهروندان پیرامون حقوق خود در جامعه و در ارتباط با حاکمیت و در حوزه اجتماعی به‌ویژه در ارتباط با پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی و در حوزه‌های توسعه‌ای به‌ویژه در آبادانی و پیشرفت کشور و در حوزه تقنینی و قضایی کمتر ملاحظه می‌شود؛ در صورتی که می‌توان در چارچوب الگوی توسعه و پیشرفت بومی از ظرفیت‌های این نهادها استفاده کرد. به‌عنوان مثال ورود سمن‌ها به حوزه قضایی کشور با رویکرد پیشگیری از وقوع جرم تأثیر بسزایی داشته و می‌تواند در کنار قوه قضائیه در جرم‌زدایی و سالم‌سازی اجتماع گام اساسی بردارند و در ارتباط با فعالیت در حوزه‌های اجتماعی دولت بایستی آنها را تشویق و مورد حمایت قرار دهند. سیر تحولات فعالیت‌های سازمان‌های غیردولتی در کشورهای دیگر نیز نشان می‌دهد که فعالیت آنها از زمینه‌های رفاهی شروع شده و به زمینه‌های توسعه‌ای رسیده است؛ بدین معنا که سازمان‌های غیردولتی در ابتدا بر مقوله‌های رفاه و آسایش شهروندان تأکید داشتند و خدمات رفاهی را به نیازمندان ارائه می‌کردند؛ لذا فعالیت‌های مربوط به توزیع غذا و خدمات بهداشتی از آن جمله است و فعالیت در این زمینه‌ها بر اساس نیازهای فوری شکل می‌گرفت (نژدی‌منش و عبدالهی اصل، ۱۳۹۴، ص ۱۶).

سازمان‌های مردم‌نهاد امروزه تلاش می‌کنند فعالیت‌های خود را معطوف به توسعه پایدار سازند. جذب مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد به سمت اهداف توسعه‌ای و الگوی پیشرفت اسلامی نیازمند توانمندسازی سازمان‌های مردم‌نهاد از جهت آموزشی و مادی است. علاوه بر این دولت باید با تدابیر خاص زمینه فعالیت سمن‌ها را در تمامی عرصه‌ها فراهم آورده و امنیت و آرامش آنها را تضمین نماید. قانون‌گذار نیز بستر قانونی شفاف و روشنی را برای توسعه فعالیت آنها فراهم آورده تا سمن‌ها با طیب خاطر و آسوده به فعالیت‌های خود تداوم بخشند.

۳-۲-۶. امنیت عمومی

گسترده‌گی خواستگاه‌های افراد یک جامعه که می‌توان آن را همان گسترده‌گی ابعاد امنیت انسانی نام‌گذاری کرد، موجب شده است که دولت‌ها به‌عنوان مراجع و متولیان اصلی برقراری امنیت، نتوانند به‌خوبی در تمام حوزه‌ها اثرگذاری مقتدرانه‌ای داشته باشند (رزینی و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۱۵۰). تحقیقات نشان داده است که تنها نیروهای امنیتی و انتظامی در برقراری و حفظ امنیت تأثیرگذار نیستند، بلکه نهادهایی همچون سمن‌ها می‌توانند در ارتقای این امنیت نقش آفرینی کنند. این سازمان‌ها مردمی و خودجوش هستند که تصمیم بر حمایت از افراد مختلف و

قشرهای آسیب‌پذیر جامعه و در نهایت ایجاد امنیت شهروندان در راستای صیانت از حقوق عامه دارند. در نهایت مردم می‌توانند به صورت خودجوش برای تأمین نیازهای خود با تشکیل و پیوستن به سازمان‌های مردم‌نهاد اقدام کنند و جایگاه مهمی را در گسترش امنیت جامعه از آن خود کنند. به طور کلی، سمن‌ها برای گسترش امنیت شهروندان یک جامعه می‌توانند دو نقش اساسی ایفا کنند: در نقش نخست، این سازمان‌ها می‌توانند زمینه‌ساز گسترش امنیت انسانی باشند؛ در نقش دوم، بسیاری از سمن‌ها با توجه به رسالتی که سازمان بر پایه آن بنا شده است، مأموریت‌هایی را بر عهده دارند که نتایج این مأموریت‌ها موجب گسترش امنیت شهروندان می‌شود. عضویت افراد و به‌ویژه جوانان در سازمان‌های مردم‌نهادی که بر اساس ضوابط مشخص تشکیل شده باشند، می‌تواند از جمله عوامل پیشگیری‌کننده از بزهکاری‌ها بوده و موجب ارتقای سطح امنیت فرد و متعاقب آن جامعه گردد؛ از این رو پرداختن به این مهم می‌تواند در دستور کار هر دولتی که به دنبال ایجاد امنیت برای عامه مردم است قرار بگیرد. سازمان‌های مردم‌نهاد به‌ویژه سازمان‌های مردم‌نهاد جوانان می‌توانند در تمام ابعاد جنبه‌های امنیت انسانی تأثیرگذار باشند (رفیعی و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۳۶۲).

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب گفته شده می‌توان بیان نمود سازمان‌های مردم‌نهاد با گرایش‌ات غیرانتفاعی، غیرسیاسی و غیراقتصادی برای به سرانجام رسانیدن یک هدف مشترک در پرتو حمایت از حقوق عامه گرد هم جمع شده و طبق ضوابط و قوانین خاصی به انجام فعالیت‌های مشخص می‌پردازند و در قوانین بین‌المللی و داخلی از جایگاه حقوقی ویژه‌ای برخوردار هستند. در ایران این سازمان‌ها خیلی دیر به رونق نشستند و در چند دهه گذشته جز دو یا سه قانون بیشتر به آنها و کارکردشان پرداخته نشده بود، ولی در سال‌های اخیر سازمان‌های مردم‌نهاد در بسیاری از محافل و قوانین مورد بررسی و بحث قرار گرفته‌اند.

با بررسی قوانین و مقرراتی که به نقش سمن‌ها پرداخته‌اند این نتیجه حاصل می‌شود که آنها در حمایت و احیای حقوق عامه نقشی مؤثر را دارند و مصادیق مهم و گسترده‌ای را دربر می‌گیرند. وظایف محوله در همه این قوانین از جمله قانون آیین دادرسی کیفری، قانون تشکیلات سازمان بازرسی کل کشور، قانون دیوان عدالت اداری و... به حفاظت از محیط‌زیست، منابع طبیعی، حق بر سلامت و بهداشت عمومی، امر به معروف و نهی از منکر، امنیت عمومی و حقوق شهروندی به حمایت از حقوق عامه مربوط می‌شود، و جالب است در قانون دیوان عدالت اداری که در سال ۱۴۰۲ اصلاح شد در تبصره ۲ ماده ۱۷ این قانون به نقش سمن‌ها در حوزه‌های مذکور اشاره شده و تأکید شده است که سمن‌هایی که موضوع فعالیت آنها مطابق اساسنامه مربوط در زمینه حمایت از حقوق عامه است، می‌توانند در خصوص موضوعات تخصصی مربوط به فعالیت خود که متضمن تضییع حقوق

عمومی است در دیوان طرح شکایت کنند.

در وظایف مربوط به امر به معروف و نهی از منکر تا کنون هیچ سمن تخصصی مربوط به امر به معروف و نهی از منکر به ثبت نرسیده و لازم است علاوه بر اختصاص شعب ویژه امر به معروف و نهی از منکر در دادگاه‌ها، وکیل رایگان نیز به سمن‌هایی که شاکی دعوا هستند اختصاص یابد. در مورد حق بر سلامت و بهداشت عمومی نیز، عدم وجود فرهنگ مشارکت مردم در راستای تقویت سمن‌ها و نداشتن راهکارهای مشخص در خصوص نحوه فعالیت‌های سمن‌های ناظر بر سلامت و بهداشت عمومی از چالش‌های مهم این سمن‌ها می‌باشد که لازم است با فرهنگ‌سازی مشارکت عامه مردم و ارائه راهکارهای قانونی مشارکت سمن‌ها این چالش رفع گردد. در حوزه محیط‌زیست نیز لازم است که برنامه آموزشی سمن‌ها به سمت روش‌های نوین آموزشی و ارتباطی و برگزاری دوره‌های آموزشی در سطوح مختلف، اعطای تسهیلات جهت پیشبرد پروژه‌های آموزشی و... توجه شود. و در خصوص سمن‌های منابع طبیعی نیز می‌بایست منابع مالی حمایت‌کننده فراهم گردد و اعضای این سمن‌ها از پراکندگی خارج و به‌صورت تخصصی آموزش داده شوند و خلأ قانونی آنها نیز رفع گردد. چالش‌ها و راهکارهای مذکور در خصوص سمن‌های مربوط به حفظ امنیت عمومی و حقوق شهروندی نیز صادق است. با توجه به مطالب گفته‌شده و با بررسی چالش‌های سمن‌های اختصاصی مربوط به حقوق عامه، چالشی که به‌صورت مشترک از آنها استنتاج می‌شود، عدم وجود اختصاص قانونی مستقل و عام می‌باشد.

در نهایت سمن‌ها را می‌توان بازوی قدرتمند تحقق حقوق عامه دانست؛ لذا در مسیر تحقق و حمایت از حقوق عامه این سازمان‌ها با چالش‌ها و محدودیت‌های عام از جمله عدم وجود قانونی مدون، طولانی و سخت بودن فرایند ثبت و تأسیس، تداخل قانونی و موازی‌کاری در ثبت سازمان‌های غیردولتی، عدم وجود مکانیزم‌های مثبت و مؤثر شفافیت و گزارش‌دهی، ضعف ساختاری و حقوقی در مسیر حمایت سمن‌ها از حقوق بشر و نظارت مؤثر و کارا بر دولت، بی‌توجهی به عملکرد واقعی سمن‌ها به‌عنوان نهادهای مدنی در اقدامات جمعی و تصمیم‌گیری‌ها، عدم امکان فعالیت سازمان‌های غیردولتی خارجی، نبود مکانیزم‌های آسان جهت بهره‌گیری سازمان‌ها از نشریات، رسانه‌ها و تجمعات و... مواجه می‌باشند که برای تحقق وظیفه حمایت و صیانت از حقوق عامه رفع این چالش‌ها و افزایش تأثیر این سازمان‌ها در اولویت قرار می‌گیرد. بنابراین ضرورت دارد که قانونی جامع و مصوب مجلس (نه صرفاً آیین‌نامه) به آنها اختصاص یافته و مبنای حقوقی سمن‌ها باشد که در آن وظایف و اختیارات آنها در حوزه‌های مختلف به‌خصوص امر صیانت از حقوق عامه مشخص شود و علاوه بر رفع سایر چالش‌ها و تقویت سمن‌ها، فرایند تأسیس و ثبت آنها نیز تسهیل گردد.

منابع

- اعتمادی‌نسب، غلامرضا و دیگران (۱۴۰۰). شناسایی و تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای فراروی سازمان‌های مردم‌نهاد در مدیریت پایدار عرصه‌های جنگلی استان گلستان. توسعه جنگل، ۷(۳)، ۲۹۳-۳۱۱.
- بیدار، زهرا و قاسمی، غلامعلی (۱۳۹۹). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توسعه حق بر سلامت. حقوق پزشکی، ۱۴(۵۲)، ۲۶-۱.
- پولادی، مهرداد (۱۴۰۱). سازمان‌های مردم‌نهاد اعلام جرم‌کننده. روزنامه شرق، ۲۰/۰۵/۱۴۰۲. www.sharghdaily.com
- جلالی، محمد و دیگران (۱۳۹۴). تحلیل چالش‌های فراروی سازمان‌های مردم‌نهاد زیست محیطی استان کردستان. روستا و توسعه، ۱۸(۳)، ۸۵-۱۰۷.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۲). وسیط در ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- حسینی، سیدمحمد (۱۳۸۳). سیاست جنایی در اسلام و جمهوری اسلامی ایران. تهران: دانشگاه تهران و سمت.
- حسینوند، اسکندر (۱۳۹۷). نقش نهادهای مردم‌نهاد در حفاظت از محیط‌زیست شهری (مطالعه موردی: منطقه یک تهران). پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- خزایی، حسین (۱۴۰۰). چالش‌ها و محدودیت‌های سازمان بازرسی کل کشور در صیانت از حقوق عامه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت نظارت و بازرسی. تهران: دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری.
- دادیار، هادی (۱۳۹۰). نقش دادستان در حفظ حقوق عامه و چالش‌های قانونی و اجرایی آن. رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی. تهران: دانشگاه تهران.
- رزینی، محسن و دیگران (۱۳۹۹). مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در ارتقای امنیت کلان‌شهر تهران. پژوهش‌نامه نظم و امنیت/انتظامی، ۱۳(۴)، ۱۳۳-۱۵۶.
- رفیعی، فرشاد و دیگران (۱۳۹۵). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در گسترش امنیت استانی. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امنیت انسانی در غرب آسیا.
- صفرخانی، حسن (۱۳۸۸). نظارت نوین و نقش سازمان بازرسی کل کشور در تحقق آن. دانش ارزیابی، ۱(۱)، ۵۵-۷۳.
- عاکفی قاضیانی، موسی و میرزاده، محمدرضا (۱۳۹۳). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن) در پیشگیری و مقابله با فساد اداری در دستگاه‌های اجرایی استان سیستان و بلوچستان. پژوهش‌های سلامت اداری، ۱(۶)، ۱۱۴-۸۱.
- عالی، سوسن (۱۳۹۳). بررسی وضعیت مدیریت و ساماندهی سازمان‌های غیردولتی فرهنگی ایران. پژوهش و برنامه‌ریزی، ۵۷(۱۷)، ۸۳-۱۰۲.
- غمامی، سیدمحمد مهدی (۱۴۰۲). صلاحیت‌ها و گام‌های استیفای حقوق عامه اداری؛ بررسی تحولات قانون دیون عدالت اداری (اصلاحات ۱۴۰۲). دولت و حقوق، ۴(۱۲)، ۲۹-۵۰.
- غمامی، سیدمحمد مهدی و پاک‌نژاد، امین‌اله (۱۴۰۰). سازوکارهای مشارکت نهادهای دوست دادگاه در احیای حقوق عامه. مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۰(۲۳)، ۷۹-۵۵.
- غمامی، سیدمحمد مهدی (۱۳۹۷). الگوی احیای حقوق عامه با تحول در نظام هنجارها و ساختارهای قضایی. حقوق اسلامی، ۵۸(۱۵)، ۷۱-۹۲.
- لسانی، سیدپهزاد و مشهدی، علی (۱۳۹۷). حفاظت از محیط‌زیست توسط شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد در چارچوب اصول

هشتم و سی‌وچهارم قانون اساسی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران. *دانش حقوق عمومی*، ۸(۲۱)، ۱۲۵-۱۴۶.
فولادوند، امیررضا (۱۴۰۰). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد برای راهبری پاندمی کرونا و بینش‌هایی برای آینده. *ششمین کنفرانس علمی رهیافت‌های نوین در علوم انسانی ایران*، مؤسسه پژوهشی آسو سیستم آرمون. ایلام. ۶-۱۲-۱.
قاضیانی

قاری سیدفاطمی، محمد (۱۳۹۵). حقوق بشر در جهان معاصر. تهران: پژوهشکده حقوقی شهر دانش.
فقیه حبیبی، علی (۱۴۰۱). بررسی جامعه‌شناختی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توسعه حق بر محیط‌زیست. *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، ۱۳(۲)، ۶۵-۸۷.

قربانیان حسین و هراتیان نژادی، مجید (۱۳۸۶). حقوق بیماران و نقش سازمان‌های مردم‌نهاد و غیردولتی. *حقوق پزشکی*، ۱(۲)، ۱۱-۴.
کاملی، محمدجواد، رضایی، علی (۱۳۹۰). عوامل مؤثر بر اشراف اطلاعاتی بر سازمان‌های مردم‌نهاد شهر همدان در سال ۱۳۸۷.
مطالعات مدیریت انتظامی، ۱(۱)، ۶۳-۷۶.

موزنی، روح‌الله، فقیه عبدالهی، ام‌لیلی (۱۴۰۱). مطالعه تطبیقی به سامانی سازمان‌های مردم‌نهاد در حقوق ایران، ارمنستان و کانادا. *پژوهش‌نامه حقوق تطبیقی*، ۷(۱۲)، ۱۷۷-۱۹۷.

محمدی، ندا و دیگران (۱۳۹۹). بررسی وضعیت آموزش محیط‌زیست در سازمان‌های مردم‌نهاد محیط‌زیستی ایران. *علوم و تکنولوژی محیط‌زیست*، ۲۲(۱)، ۳۹۱-۴۰۲.

مزدی، الهه (۱۴۰۰). سیاست جنایی مشارکتی در احیای حقوق عامه با بهره از سازمان‌های مردم‌نهاد. *دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ۲۶(۹۶)، ۲۲۷-۲۵۸.

محمدی، علی (۱۳۹۶). پیشگیری از اعتیاد با رویکرد اجتماعی کردن مبارزه با مواد مخدر و بهره‌مندی از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد. *پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری*، ۲(۱۱)، ۸۵-۱۰۰.

مرادی، وهبی و حمیدی، مسعود (۱۳۹۹). لزوم مدیریت سازمان‌های مردم‌نهاد برای حفاظت از اراضی طبیعی. *دومین کنفرانس بین‌المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق*. تهران: دانشگاه تهران.

نقره‌کار، محمدصالح (۱۳۸۸). نقش دادستان در صیانت از حقوق عامه. تهران: جنگل.

نژدی‌منش، هیب‌الله و عبدالهی اصل، سیدکمال (۱۳۹۴). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در ترویج حقوق شهروندی. *همایش ملی تبیین حقوق شهروندی*، جهاد دانشگاهی آذربایجان غربی ارومیه. ۱، ۱-۱۶.

Anheier, H. K. (2007). Reflections on the concept and measurement of global civil society. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 18(1), 1-15.

Gupta, N. (2012). role of NGOs in Environmental Protection: A case study of Ludhiana city in Punjab. *JOAAG*, 7(2), 9-18.

Jia-nan, C. (2012). Contributions of environmental NGO to environmental education in China. *IERI Procedia*, 2, 901-906.

Samuel, R. (2003). Thnikachalam, V., Non- governmental organization (NGOs) spearheading public participation in environmental issues.